

Спеціалізованій вченій раді ID 8023
Державного торговельно-
економічного університету

ВІДГУК

**офіційного опонента, академіка НАПН України, доктора
психологічних наук, професора Л. Карамушки на дисертацію Н. Науменко
«Подолання негативних психічних станів у підприємців в умовах кризи»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії галузі
знань
зі спеціальності 053 – Психологія**

Дисертаційне дослідження Науменко Наталії Петрівни є актуальним, ситуація пандемії та війни суттєво змінили підприємницьку діяльність і стала суттєвим випробуванням для підприємців у період професійної діяльності в умовах кризи, дисертанткою порушено нагальні підприємницькі проблеми, викликані ситуацією пандемії та війни. В умовах глобальних трансформацій суспільства та діяльності фахівців в умовах кризи іноді буває складно пояснювати поведінку окремої людини, а ще важче нині зрозуміти психічний стан підприємців, зумовлений впливом воєнного стану на життєдіяльність особистості.

Дисертація Н. Науменко є не тільки актуальною але й практично значущою, оскільки її робота є складовою напрямку наукових досліджень кафедри психології Державного торговельно-економічного університету: «Професійне здоров'я і стрес працівників організацій» (державний реєстраційний номер 0122U001379), «Організаційно-психологічні детермінанти суб'єктивно-професійного благополуччя особистості» (державний реєстраційний номер 0123U103900).

Дисертантка проявила достатньо глибоке розуміння досліджуваної проблеми, що дало змогу чітко окреслити об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження та обґрунтувати психодіагностичний інструментарій, що дало підстави для формування концептуальної моделі та проведення емпіричної частини роботи.

Стосовно наукової новизни дослідження, то, на думку авторки роботи, вона полягає в тому, що:

вперше:

- розроблено і апробовано два авторських опитувальники: перший із них призначено для оцінки чинників, які зумовлюють негативні психічні стани під час пандемії і війни; другий – спрямовано на визначення проявів негативних психічних станів в обстежуваних. Це сприяло визначенню суб'єктивних і об'єктивних чинників в умовах кризи, які зумовлюють негативні психічні стани, особливостей їх проявів і дало змогу обґрунтувати психодіагностичний інструментарій їх діагностики за психологічним, соціальним, біологічним та професійним компонентами;
- емпірично визначено загальну закономірність, що виявляється у суттєвому погіршенні показників тривожності, фрустрації, агресивності, депресії, професійного вигорання, професійної життєстійкості за комплексом методик, які визначають особливості негативних психічних станів підприємців в умовах кризи, що дало підстави розробити психологічну програму їх подолання;
- розроблено і доведено ефективність впливу психологічної програми подолання негативних психічних станів на психіку особистості, про що свідчать суттєві позитивні зміни показників індивідуально-психологічної, мотиваційної, професійної, емоційно-вольової сфер та соціальної фрустрації підприємців експериментальної групи у порівнянні з контрольною, що зумовило формування практичних рекомендацій щодо її застосування;
- сформовано концептуальну модель дослідження, яка включає теоретико-методичні засади, мету, завдання, етапи і структуру програми подолання негативних психічних станів у підприємців в умовах кризи під час пандемії і війни та практичні рекомендації щодо її застосування. Такий підхід дав підстави для проведення експериментальної частини роботи, а також є підґрунтям для ранньої психодіагностики негативних психічних станів і надання психологічної допомоги фахівцям у різних сферах професійної діяльності;
- уточнено наукові підходи щодо особливостей проявів негативних психічних станів у обстежених в умовах кризи під час пандемії і війни з

комплексним підходом і порівняльним аналізом показників методик психологічного, соціального, біологічного і професійного компонентів, що не спостерігається в інших подібних дослідженнях;

- набула подальшого розвитку методологія застосування тренінгових технологій в системі психологічної допомоги, де окреслено заходи і засоби, які спрямовано на подолання негативних психічних станів особистості на психологічному, соціальному, фізичному, духовному і професійному рівнях.

За результатами теоретичного та емпіричного аналізу одержаних результатів авторкою зазначено, що практичне значення роботи полягає в тому, що розроблена програма подолання негативних психічних станів у підприємців під час війни, яка включає декілька блоків: організаційний, діагностичний, формувально-розвивальний, тренінг подолання негативних психічних станів. Практичне значення одержаних результатів є об'ємним, що визначається можливістю їх використання науковцями і практичними психологами у галузі організаційної психології та психології праці, експериментальної психології, психодіагностики та психокорекції.

Практичною цінністю вирізняється програма, в основу якої покладено загальні принципи групової та індивідуальної тренінгової роботи: конфіденційність, професійна компетентність, добровільність, активність, мотивація до співпраці.

У *першому розділі* «Теоретичний аналіз наукових підходів щодо негативних психічних станів особистості в період кризи» дисертантка послідовно на основі вивчення літературних джерел узагальнила погляди вітчизняних та зарубіжних вчених, щодо визначення поняття «негативні психічні стани», розкрила багатоаспектність та неоднозначність його трактувань науковцями. Це дало змогу дійти до висновку, що негативні психічні стани, як складний патерн базових негативних психічних станів включає передусім емоцію горя, а також різні комбінації гніву, відрази, ворожі почуття до самого себе і до інших людей, емоції страху, провини і сорому, зниження сексуального інтересу, підвищення втоми, погіршення психологічного і фізичного суб'єктивного самопочуття.

Авторкою виокремлено класифікацію, яка дає змогу комплексно оцінити

чинники й особливості перебігу негативних психічних станів у підприємців під час кризи – за перевагою реагування окремих структурних компонентів особистості (психологічного, соціального, біологічного, професійного).

Позитивним є те, що за результатами аналізу фахової літератури, особистих досліджень та досвіду підприємницької діяльності дисертанткою запропоновано авторське визначення, а саме: «Негативні психічні стани підприємців в умовах кризи ми розглядаємо як цілісну, рухливу, мінливу і, водночас, відносно стійку реакцію психіки особистості з перевагою на певні її структурні компоненти – індивідуально-психологічний, соціальний, професійний та біологічний. У сукупності це характеризує психічну діяльність особистості за певний проміжок часу у відповідності до суб'єктивного сприйняття та інтерпретації критичних життєвих ситуацій, зовнішніх чи внутрішніх чинників, що негативно впливають на психіку, професійну діяльність і здоров'я фахівців».

Визначені за підсумком теоретичного аналізу висновки слугували дисертантці вихідними положеннями для підготовки та проведення емпіричного дослідження, результати та аналіз якого представлені у *другому розділі* «Організаційно-психологічне підґрунтя дослідження негативних психічних станів у підприємців».

У відповідності до загально визначених наукових підходів щодо психологічного дослідження було виокремлено його напрями: організаційний, емпіричний, теоретичний, інтерпретаційний. Окрім того, висвітлено методичні підходи до психологічної діагностики з описом комплексу психодіагностичного інструментарію, спрямованого на дослідження чинників негативних психічних станів у підприємців в умовах кризи і представлено концептуальну модель дослідження.

Емпірично авторкою доведено, що найбільш впливовими чинниками, які зумовлюють негативні психічні стани у підприємців в умовах кризи виявилися – ескалація військових дій, соціально-політична й економічна ситуація в країні, тривога щодо власного здоров'я, здоров'я рідних і близьких, труднощі роботи та фінансові проблеми в особливих умовах діяльності. При цьому під час пандемії з'ясовано, що найбільш значущими були такі чинники, як: карантинні

обмеження, труднощі пов'язані із роботою, взаємодією, фінансами, найменш значущими – обмеження відпочинку і погіршення сімейних стосунків. У цілому за результатами дослідження встановлено особливості впливу на підприємців стресогенних факторів під час пандемії та війни. Зроблені до розділу висновки узагальнюють отримані результати.

Відзначимо вміння дисертантки теоретично оперувати досить різноплановими концепціями і відповідним експериментально-дослідним матеріалом, що дозволило створити авторські опитувальники дослідження проявів негативних психічних станів під час пандемії і війни у співавторстві (М. Корольчук, В. Корольчук, Н. Наumenко).

У *третьому розділі* роботи «Аналіз результатів експериментального дослідження проявів негативних психічних станів у підприємців в умовах кризи» представлено аналіз показників емпіричного дослідження, які свідчать про певні їх особливості на індивідуально-психологічному, соціальному, біологічному і професійному рівнях.

Практично значущим є те, що у роботі з'ясовано особливості проявів негативних психічних станів у підприємців, які є показаннями і підставою для розроблення і використання цілеспрямованої програми їх подолання в умовах кризи. У контрольній групі підприємців визначено високий рівень тривожності, агресивності, апатії, дисфорії, гіпотимії, розгубленості; знижений рівень, як базових так і опосередкованих мотивів та перевагу останніх; суттєво виражені прояви фаз напруження, резистентності, виснаження, а також спостерігається зниження рівня складових життєстійкості – включеності і професійного контролю і погіршення показників емоційного компоненту, мотиваційного і професійного компонентів життєстійкості.

Заслуговує на увагу розроблена авторкою програма, яка спрямована на подолання негативних психічних станів у підприємців під час війни. В основу реалізації програми покладено загальні принципи групової та індивідуальної тренінгової роботи: конфіденційність, професійна компетентність, добровільність, активність, мотивація до співпраці. Після застосування програми подолання негативних психічних станів у підприємців експериментальної групи

під час війни встановлено її ефективність та представлено практичні рекомендації щодо її використання.

Мета програми – окреслити заходи і засоби, психологічні технології щодо подолання негативних психічних станів у підприємців, які спрямовано на подолання негативних психічних станів на психологічному, соціальному, фізичному, духовному і професійному рівнях.

Практичні рекомендації щодо використання програми подолання негативних психічних станів у підприємців під час війни представлено за таким змістом: Розділ 1. Психодіагностичний інструментарій дослідження негативних психічних станів у підприємців. Розділ 2. Загальні методи подолання стресогенних впливів на особистість. Розділ 3. Структура та психологічні технології програми подолання негативних психічних станів у підприємців під час війни. Розділ 4. Вправи програми подолання негативних психічних станів у підприємців під час війни.

Зважаючи на практичну значущість отриманих результатів, які представлено в роботі, методики психодіагностики і авторську програму подолання негативних психічних станів у підприємців та практичні рекомендації її застосування можна рекомендувати для діагностики і корекції негативних психічних станів в звичайних і кризових умовах.

Подальший науковий пошук авторка вбачає в удосконаленні й розширенні використання новітніх психологічних технологій подолання негативних психічних станів в особливих умовах у різні періоди професійної діяльності підприємців щодо інтенсивності, насиченості тренінгових вправ і розроблення дистанційного психодіагностичного інструментарію та створення бази даних.

У висновках дисертації узагальнено основні здобутки дисертантки, які логічно завершують дослідження, що характеризуються як науковою значущістю так і практичною корисністю. Усе це дає змогу констатувати, що мету дослідження досягнуто, поставлені завдання виконані в повному обсязі.

Робота, у цілому, справляє позитивне враження, хоча є певні зауваження і рекомендації.

1. У теоретичному розділі дисертації бажано було б детальніше розглянути поняття «кризи» та «особливих умов діяльності», так як вони часто зустрічаються у дослідженні.

2. Позитивним є те, що у роботі представлено два авторських опитувальники, які спрямовано на визначення проявів негативних психічних станів, але при цьому не розкрито теоретичне підґрунтя формування блоків опитувальника і їх складових.

3. Цікавим є те, що у роботі поряд із розробленою авторською програмою надання психологічної допомоги підприємцям представлено практичні рекомендації її реалізації. Водночас частину такого матеріалу описано в третьому розділі роботи, а частину представлено в додатках, що утруднює їх цілісне сприймання.

4. Нині у роботах вітчизняних науковців суттєва увага надається психологічним технологіям подолання стресогенних впливів на особистість і, особливо, духовному потенціалу. Прикро, але у роботі дисертантки ця проблема практично не розглядається.

5. Висновки практично до усіх розділів занадто деталізовані, великі за обсягом, що утруднює їх сприйняття.

Разом з тим, потрібно зазначити, що зроблені зауваження не зменшують загальної наукової та практичної цінності представленої до захисту дисертаційної роботи та не впливають на цілком позитивне враження від неї.

Загальна оцінка дисертаційної роботи

Розглянувши дисертаційне дослідження Науменко Наталії Петрівни на тему «Подолання негативних психічних станів у підприємців в умовах кризи», вважаю за потрібне відмітити, що за змістом дисертаційна робота відповідає паспорту спеціальності, за якою подана до захисту. Дисертація Науменко Н.П. є завершеним науковим дослідженням із дотриманням принципів доброчесності, у якому вирішується важливе наукове завдання, що має наукову цінність, методологічний та прикладний характер.

У наукових публікаціях авторки достатньо повно розкрито зміст проведеного дисертаційного дослідження.

Дана дисертаційна робота на здобуття ступеня доктор філософії відповідає вимогам, визначеним наказом МОН України «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» від 12 січня 2017 року № 40 та Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року. Дисертантка Науменко Наталія Петрівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія».

Офіційний опонент:

Заступник директора Інституту психології
імені Г.С. Костюка Національної
Академії педагогічних наук України,
академік НАПН України,
доктор психологічних наук, професор

Л.М. Карамушка

« 4 » квітня 2025 року

